

- מסורת הש"ס**
- א. ילקיש נ"ך תתתי.
 - ב. מגילה כ"ב, (בשינוי לשון).
 - ג. פסחים סח"ב, תוספתא ערכין פ"ב (בשינוי לשון). תוי"ט ויקרא דבורא דחטאת פ"ט (בשינוי לשון).
 - ד. תוי"ט פ"ו צ"ו.

אי"ש

רב גמליאל
 נשיא הסנהדרין, מחשובי (המכונה בשם שכן רבן חורבן בבית אביו, רבן שמעון בן גמליאל (זוקן), היה נשיא הסנהדרין וממנהיגי האומה בתקופת המנד האחרון. לאחר חורבן הבית הועבר על ידי רבן יוחנן בן זכאי ליבנה ולאחר מות רבן יוחנן, נעשה הוא הנשיא.

א משנה נפתחת מסכת ברכות בדיני קריאת שמע, ונשאלת השאלה: מאימתי (ממתי, מאיזו שעה) מתחיל הזמן בו קורין (קוראים) את קריאת שמע בערבין (בערבים)? משעה שהכהנים כדמפרש בגמרא (ג, א). ומשם ואילך עבר זמן, ולא זמן שכינה, ולא זמן שכינה, לפיכך הקורא קודם לכן – לא ילא ידי חובתו. אם כן למה קורין ציה "ששכבן"? ומתקמי הכי נמי לעמוד בתפלה ממוך דברי תורה, והכי מילא צדיקתא צדיקתא צדיקתא ירושלמי. ולפיכך, מזה עולנו לקרותה משתמשך. ובקריאת פרשה ראשונה שאדם קורא על מטמו – ילא, עד שיעלה עמוד השחר – שלילת קרוי זמן שכינה. הקטר חלבים ואברים – של קרנות שמוך דמן ציוס. מצותן – להעלות על הלילה, ולקום נפוליה לניה עד שעלה עמוד השחר וכן למטה מן המזמז, דכמי: "לא ילין לנקר" (שמות ג, א). חלבים – של על קרנות. אברים – של עולה. וכל האכלים ליום אחד – כגון תפלה ואשן, וככני עמר, ומנחות ומזדה. מצותן – זמן אכלתן. עד שיעלה עמוד השחר – והוא מנפילן ליום נוסח, דכמי צמדה: "לא יניח מנחו עד קר" (ויקרא ז, א), ולכל ממודה ילמדו. אם כן למה אמרו חכמים עד חצות – בקריאת שמע ולאחילת קדשים. כדי להרחיק אדם מן העבירה – ואקרום גלילה קודם זמן, כדי שלא יכלן לחצר עמוד השחר ולקטר חלבים ואברים.

קורין את "שמע" בערבין? – משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן עד סוף האשמורה הראשונה, דברי רבי אליעזר. וחקמים אומרים: עד חצות. רבן גמליאל אומר: עד שיעלה עמוד השחר. מעשה וצאו בניו מבית המשקה, אפרו לו: לא קרינו את "שמע". אפר להם: אם לא עלה עמוד השחר חייבין אפם לקרות. ולא זו בלבד אפרו, אלא יכל מה שאפרו חכמים עד חצות מצותן עד שיעלה עמוד השחר; הקטר חלבים ואברים – מצותן עד שיעלה עמוד השחר, וכל הנאכלים ליום אחד – מצותן עד שיעלה עמוד השחר, ואם כן, למה אפרו חכמים עד חצות? כדי להרחיק אדם מן העבירה.

לוח א"ת האדם, שלא יאמר: יש לי עוד שעות, וצוהו כן יעלה עמוד השחר ועבר לו הזמן, והקטר חלבים הכא לא אמרו בו חכמים עד חצות? כלא ולא נקט להו הכא אלא להודיע שכל דבר הנוסע גלילה – כשר כל הלילה, והכי נמי מן פסקי שני דמגילה (ג, ב): כל הלילה כשר לקרית העומר ולהקטר חלבים ואברים.

תוספות

מאימתי קורין וכי – פירש רש"י: ואנן היכי קרינן מבעוד יום ואין אנו ממתניין לצאת הכוכבים, כדמפרש בגמרא: על כן פירש רש"י שקריאת שמע של המטה עיקר, והוא לאחר צאת הכוכבים. והכי איתא בירושלמי: אם קרא קודם לכן – לא יצא, ואם כן למה אנו מתפללין בקריאת שמע בבית הכנסת – כדי לעמוד בתפלה ממוך דברי תורה. ויטמא לפירושו: והלא אין העולם רגילין לקרות סמוך לשכיבה אלא פרשה ראשונה (ס, ב), ואם כן – שלש פרשיות היה לו לקרות! ועוד קשה: דצריך לברך בקריאת שמע שתיים למנהי ושתים לאחריה, בערבית. ועוד: דאיתנה קריאת שמע סמוך למטה אינה אלא בשביל המויקו, כדאמר בסמוך (ה, א), "ואם תלמיד חכם הוא אינו צריך". ועוד קשה: דאם כן פסקין כרבי יהושע בן לוי, דאמר לקמן (ד, ב): איהו בן העולם הבא – זה הסומך גאולה של ערבית לתפלה. לכן פירש רבינו תם: דאדרבה, קריאת שמע של בית הכנסת עיקר. ואם תאמר: היאך אנו קורין כל כך מבעוד יום? ויש לומר: דקיימא לן כרבי יהודה, דאמר בפרק "תפלת השחר" (כו, א) דזמן תפלת מנחה עד פלג המנחה, דהיינו אחד עשר שעות פחות רביעי, ומיד כשיכלה זמן המנחה – מתחיל זמן ערבית. ואם תאמר: היאך אנו מתפללין תפלת מנחה סמוך לחשכה ואיפילו לאחר פלג המנחה? יש לומר: דקיימא לן כרבנן, דאמרין זמן תפלת המנחה עד הערב. ואמרין לקמן (כו, א): השתא דלא אתמר הלכתא לא כמר ולא כמר, דעבד כמר – עבד, ודעבד כמר – עבד. מכל מקום קשיא: דהוי כחרי קולי דסרתן אהדדי; שהרי מאיזה טעם אנו מתפללין ערבית מיד לאחר פלג המנחה – משום דקיימא לן דשעת המנחה כלה כדברי רבי יהודה, ומיד הוי זמן ערבית, ובזמן התפלה עצמה לא קיימא לן כרבי יהודה אלא כרבנן; על כן אומר רבינו יצחק: דודאי קריאת שמע של בית הכנסת עיקר, ואנו מתפללין ערבית מבעוד יום – סביא לן כהני תנאי דגמרא, דאמרי משעה שקדש

עיונים

מאימתי קורין את שמע מכיון שמסכת זו עוסקת בדיני ברכות ותפילות, בחר התנא לפתוח בקריאת שמע, שהיא מצוה שזמן התורה ונהגת כלל יום, ויש בה קבלת עול מלכות שמים (ג"ל).
 משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן הכהנים היו אוכלים את תרומת בני ישראל, ואולם אחד מתנאי אכילת התרומה הוא טהרת הכהן האוכל אותה, וכדן האוכל אותה בעודו טמא עתשו מיתה בדי שמים (יעירין ויקרא כב, ג). על כן היה הכהנים שמתואר בסולמי במים ביום, וממתינים עד הערב, כאשר מתחיל יום חדש, שאז יוכלו לאכול את תרומתם (שם כב, ג-1). זמן זה של תחילת הערב הוא במדויק שעת "צאת הכוכבים" כאשר נראים כבר מספר כוכבים בשמים.
אורה ההלכה
מאימתי קורין את שמע בערבין תחילת זמן קריאת שמע של ערבית היא משעת צאת הכוכבים, והיא – כאשר נראים שלושה כוכבים קטנים ברקיע. ולכתחילה ראוי לקרוא מיד בצאת הכוכבים, משום שזריזים מקיימין מצוות הלכה זו ונפקה על פי הנאמר במשנתנו, ואף שבגמרא מובאת דעת אחרת מותר דברי התנאים, הרי פסק

ההלכה במשנה עדיף על פסקי הבריות. מה גם שבגמרא נקטים תמיד בשיטה הכתובה במשנתנו. ואמנם ראוי היה לחשב את שעת צאת הכוכבים משעה שראים שלושה כוכבים בנינים, ואולם מתוך חשש שמא יקדימו מדי את הלילה הפקדו להמתין עד שייראו דווקא שלושה כוכבים קטנים (מ"א). (רמב"ם ספר אהבה הלבנות קריאת שמע פ"א ה"ט. שריע אירח רלה, א. שם סיפ"ג.)
וחכמים אומרים עד חצות, רבן גמליאל אומר עד שיעלה עמוד השחר יש לקרות קריאת שמע של ערבית עד חצות הלילה, ואולם אם אחר זמן זה וקרא אם עדי לא עלה עמוד השחר יצא ידי חובתו. כרבי חכמים במשנה, ואולם מאחר שעל פי הסבור של רבן גמליאל הודו גם חכמים לדבריו כי בשעת הרוק אפשר לקרוא עד עלות השחר, נפקת גם כן הרבה למעשה (כ"מ). (רמב"ם שם. שריע שם, סיפ"ג.)
הקטר חלבים ואברים כל קרבן שזוקן את דמו ביום, מותר להקטיר את חלבו ואיבריו כל הלילה. כדברי רבן גמליאל. (רמב"ם ליום ולילה יש לטמא את חילתה עד חצות הלילה. וכל הנאכלים ליום אחד הנאכלים ליום ולילה יש לטמא את חילתה עד חצות הלילה. כי אין שמוין התורה מותר האכלם עד הבוקר, והמייזר חכמים בכך כדי למנוע את האדם מן העבירה, וכך נפקס גם בהלכות הפסוקות שפינה ממסכת ובחים. (רמב"ם שם פ"י ה"ח).

גמרא היכא קאי – מתיילק קא טליק דמנא זיה מונח קריאת שמע, שהתחיל לשלוף נלון זמן קריאת? אקרא קאי – ויש למד מונח הקריאה. ואי בעית אימא – הא דמנא ערנין גריסא – יליף מזניינו של עולם, והדר תנא בשחרית – "מלאמתי קורין את שמע בשחרית". משעת צאת הכוכבים – שטאז גמר צילת השמש, כדליף לקמן.

תוספות

היום וגם משעה שבי אדם נכנסים להסב, והיינו טעודת ערב שבת, והיא היתה מבעוד יום, ומאותה שעה הוי זמן תפלה. וגם ראיא (ברכות כו, ב), דרב הוי מצלי של שבת בערב שבת, ומסתמא גם היה קורא קריאת שמע – מכל אותן הראיות משמע דקריאת שמע של בית הכנסת היא עיקר. והא דקאמר בירושלמי למה היו קורין בבית הכנסת וכו' – אומר רבינו תם: שהיו רגילין לקרות בתפלה שמע קודם תפלתם, כמו שאנו רגילין לומר "אשרי" תחלה. ואתה קריאת שמע אינה אלא לעמוד בתפלה מתוך ברישא תורה. ומכאן נראה: מי שקורא קריאת שמע על מטתו שאין לברך, וגם אינו צריך לקרות אלא פרישה ראשונה. **ליתני** דשחרית ברישא – כדאשכחן בתמיד, דכתביב של בקר תחלה. **אי הכי** צריך דקתני שחרית ברישא – אי אמרת בשלמא דסמיך אקרא ד"בישכבך" – אם כן אינו מקפיד קרא אלא אקריאת שמע, אלא אי אמרת דסמיך אקרא דברייתו של עולם – אם כן קפיד אכל מילי, אם כן סיפא דקתני וכו'. **מברך** שתיים לפניו וכו' (ירושלמי) – ושבע ברכות הוי כגוד "שבע ביום הללתיך" (התלים קיט), ולא קא חשיב "יראו עינינו" – דהתיא ברכה תקנו רבנן כד המתין לחבריהם בבית הכנסת. ודוקא בבית הכנסת שלחם, שהיו עומדים בשדה והם מוסכים מן המזיקים, אבל בבתי כנסיות שלו אין צריכין להתמין לחבריהם אלא בילה. **והא** קא משמע לן דכפרה לא מעכבא – ואם תאמר: הא תנינא חדא זימנא במסכת נעמים (פרק יד), ומייתי לה ב"הערל" (עד, ב) – העריב שמשו אוכל בתרומה: ויש לומר: דרגילות של משניות לאשמועינן בקוצר אף למה שמפרש כבר.

ב גמרא תנא היכא קאי דקתני "מאימתי"? ותו, מאי שנא דתני בערבית ברישא? לתני דשחרית ברישא! – תנא אקרא קאי, דכתביב: "בשכבך ובקומך". והכי קתני: זמן קריאת שמע דשכיבה אימת – משעה שהכנינים נכנסין לאכול בתרומתן. ואי בעית אימא: לילי מבריייתו של עולם, דכתביב: "ויהי ערב ויהי בקר יום אחר". אי הכי, סיפא דקתני "בשחר מברך שמים לפניך ואחת לאחריה, בערב מברך שמים לפניך ושמים לאחריה" – לתני דערבית ברישא! – תנא פתח בערבית והדר תני בשחרית, עד דקאי בשחרית – פריש מילי דשחרית, והדר פריש מילי דערבית.

ג אמר מר: משעה שהכנינים נכנסים לאכול בתרומתן. מפרך, כהנינים אימת קא אכלי תרומה – משעת צאת הכוכבים, לתני "משעת צאת הכוכבים"! – מלתא אגב אוריחא קמשמע לן, כהנינים אימת קא אכלי תרומה – משעת צאת הכוכבים. והא קמשמע לן: דכפרה לא מעכבא. **פדתניא:** "ויבא השמש וטהר" – ביאת שמשו מעכבתו מלאכול בתרומה, ואין פפרתו מעכבתו מלאכול בתרומה. ומאי דהאי "ויבא השמש" ביאת השמש, והאי "וטהר" – טהר יומא,

שהיו עומדים בשדה והם מוסכים מן המזיקים, אבל בבתי כנסיות שלו אין צריכין להתמין לחבריהם אלא בילה. **והא** קא משמע לן דכפרה לא מעכבא – ואם תאמר: הא תנינא חדא זימנא במסכת נעמים (פרק יד), ומייתי לה ב"הערל" (עד, ב) – העריב שמשו אוכל בתרומה: ויש לומר: דרגילות של משניות לאשמועינן בקוצר אף למה שמפרש כבר.

אחר כך בהלכות שחרית, ועד (מתוך דקאי [שהוא עומד. נמצא] בשחרית, פריש מילי [פרש כל עניני] שחרית, והדר פריש מילי [חזר אחר כך ופירש עניני] ערבית.

ב גמרא המשנה פתחה דביני קריאת שמע בשאלה מאימתי קוראים את קריאת שמע של ערבית, ושואלים על כך: התנא של משנתו היכא קאי דקתני [היכן הוא עומד בהסתמך על אלו דברים קודמים הוא ממשך, בזה שהוא שונה] "מאימתי"? שמטנן זה נראה כאילו כבר שנה קודם למשנתו זו את עיקר ההלכה של חובת קריאת שמע בערבית, ומעתה הוא ממשך ומפרט אותה. והרי משנתו הינה המשנה הראשונה בששת סדרי המשנה? ותו [ועוד] שאלה: מאי שנא דתני [בה] שונה, מדוע שינה התנא מן הסדר, נכך שהוא שונה. [עוסק] כאן בנושא של קריאת שמע של ערבית ברישא [בתחילה]? לתני [שישנה] את דינה של קריאת שמע של שחרית ברישא [בתחילה]! שהרי רוב המצוות נוהגות ביום, ואף בקרבנות מקודם קרבן השחר לקרבן הערב (תהורא"ש). על שתי השאלות הללו באה תשובה אחת: התנא אקרא קאי, דכתביב נעל הכתוב עומד. נסמך, שכן [אמר]: "ודברת בס כשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך" (דברים ו, ז), שבאמצעות סגנון זה, מלמדנו התנא כי ההלכות שכתורה שבעל פה היתה נשמכות על האמור בתורה שבכתב. ומתוך שנזכרו דברי המשנה על כתוב זה, הכי קתני [כך שנינו], שכן יש לשנות במשנה: זמן קריאת שמע של שכיבה שצטוונו עליה בתורה אימת [מת] הוא? – משעה שהכנינים נכנסין לאכול בתרומתן, ומכאן, כי בשל ההסתמכות על התנא, גם המשנה מתחילה לאלו קודם שחו"ב "בשכבך". ובאשר לשאלה מדוע הקדימה המשנה את קריאת שמע של ערבית לקריאת שמע של שחרית, אי בעית אימא [אם תרצה אמור] הסבר אחר: יליף [למד] התנא סדר זה מבריייתו (בריאתו) של עולם, דכתביב [שכן אמר] כמעשה בראשית: "ויהי ערב ויהי בקר יום אחד" (בראשית א, ה), והרי שהיום מתחיל מן הערב ולא מן הבוקר. ומטעמים אלה ראוי לפתח תחילה בהלכות קריאת שמע הנוהגת בערב. ושואלים: **אי הכי** [אם כן], סיפא דקתני [בסוף המשנה ששנינו] בהמשך הפרק "בשחר מברך שמים, שתי ברכות, לפני, לפני קריאת שמע, ואחת לאחריה, ובערב מברך שמים לפניך ושמים לאחריה", והלא לפי האמור נכון היה לתני [שישנה] של ערבית ברישא [בתחילה]! ועונים: אכן, התנא פתח דבריו בהלכות הנוגעות לערבית, והדר תני [חזר ושנה] שחרית, פריש מילי [פרש כל עניני] שחרית, והדר פריש מילי [חזר אחר כך ופירש עניני] ערבית.

ג מעתה נפנים לברר את המשך הדברים במשנה. אמר מר [החכם] כמשנה שזמן תחילת קריאת שמע הוא משעה שהכנינים הטמאים שנתהרו נכנסים לאכול בתרומתן. ואולם, שעה זו שבה הכנינים נכנסים לאכול בתרומתן איננה זמן מוגדר כשלעצמו, ומכדי [הרי] הכנינים אימת קא אכלי [ומתי הם אוכלים] תרומה? – משעת צאת הכוכבים, ואולם על ידי סגנון זה מלמא אגב אוריחא קמשמע לן [דבר נוסף השמיע לנו בדרך אגב] – כהנינים אימת קא אכלי [ומתי הם אוכלים] בתרומה – משעת צאת הכוכבים. והא קמשמע לן [ודבר זה השמיע לנו] אגב כך חידוש הלכה שכפרה לא מעכבא [אינה מונעת], שאף שכבר טבל הכהן לטהרתו, מכל מקום חייב הוא עדיין להביא קרבן מיוחד לכפרה, וכל עוד לא הביאו עדיין לא הגיע איפוא לטהרה שלימה, ואף על פי כן מותר לו כבר לאכול בתרומה. חידוש זה המובא במשנתו בדרך אגב, מתפרש בברייתא בשלמותו, כשהוא נדרש מלשון הכתוב. **כדתניא** [כפי שנינו בברייתא]: נאמר דביני טומאה יפיש אשר תגע בו טומאה עד הערב, ולא יאכל מן הקדשים כי אם רחץ בשורו במים. ובא השמש וטהר ואחר יאכל מן הקדשים כי לחמו הוא" (ויקרא כב, ו), ויש ללמוד מן האמור "ויבא השמש וטהר" שדווקא ביאת (שקיעת) שמשו היא המעכבתו מלאכול בתרומה, ואין כפרתו (הבאת הקרבנות המכפרים) מעכבתו מלאכול בתרומה. ודנים בראיה המובאת בברייתא וממאי [וממה] מנין. שהאי [זה] הכתוב "ויבא השמש" פירושו ביאת השמש, שהיא שקיעתה המלאה, ולכן "וטהר" היא משמעו טהר יומא [נטהר], הושלם היום], שיבוא השמש, ויהא האויר נקי, ויראו הכוכבים (רה"ז, ג), והמילים "ויבא השמש וטהר" הן ביטוי אחד שמשמעו שקיעתה המלאה של השמש.

אורה ההלכה
בשחר מברך... ובערב הקורא קריאת שמע מברך לפניך ולאחריה. ביום מברך שתי ברכות לפניך (ויצור אור, "אהבת עולם"). ואחת לאחריה (יגאל ישראל!) ובלילה מברך שתיים לפניך (המעריב ערבים, "אהבת עולם"). ושתיים לאחריה (יגאל ישראל!) "השכיבנו". קרא קריאת שמע בלא ברכותיה – יצא ידי חובת קריאת שמע, והחרו קורא הברכות בלא קריאת שמע. וכתב השו"ע: ונראה לי שגוב לחזור ולקרות קריאת שמע עם הברכות (רמב"ם ספר אהבה שם פ"א ה"ה. שו"ע שם ס"א. ב.ש. ר"ל, א).

ביאת שמשו מעכבתו מלאכול בתרומה הכנינים שנטמאו אוכלים בתרומה לאחר שטבלו לטהרתם בימי וכו' וכבר שקעה השמש ונראה שלוש כוכבים. (רמב"ם ספר ירמיה הלכות תרומות פ"ז ד"ב).

מסורת הש"ס
ה. (הביטוי) תניית ג,א. ג,א. ג,א.
ו. מברכה ברכות י,א.
ז. (הביטוי) עירובין פ,א. קד,א.
ב. ביצה מ,א. סוכה א,ב. מא,ב.
קדושין ס"ט,א. ב"ק ב,ב. ב"מ
נב,ב. ב"ב פ"ג, ח. שחריתין כח,א.
זבחים ט"ט. חולין פ"ג, ג,א.
ערכין י"ד, נדה י"א.
ח. תוי"ט אמור. (הענין) כלים
פ"א מ"ה. נעמים מ"ד מ"ג.
יבמות ע"ד, ילקושי תורה תרלה.

גרוסת

ממאי דהאי וכו' גרסת האוונים: **וממאי דהאי ובא השמש וטהר ביאת אורו הוא, ומאי וטהר טהר יומא, דילמא ביאת שמשו הוא, ומאי וטהר טהר גרמא.** כן הגרסה בספר המאור וכן גרסו הרשב"א והרא"ש. והיא גרסה נדירה.

לשון

ואי בעית אימא הפרוש המילולי: "ואם תרצה אמור..." – פתיחה רגילה להצעת פתרון נוסף לבעיה שהוצגה. בדרך כלל כאשר מביאים פתרון נוסף הרי זה מוכיח כי יש בעל אחד משני המפתחות הללו נקודה חלשה, ומשום כך מתחזקים את הטענה על ידי הבאת שניהם יחד (רשב"א).

סיפא משמע – הסוף. ההיפך: "רישא" – הראש. בטיויים אלה מציינים את חלקה הראשון או האחרון של משנה. לעיתים הסיפא אינה ממש סופה של המשנה בה עוסקים בגמרא, אלא משנה הבאה בהמשך הפרק. ולעיתים "סיפא" ו"רישא" הם שני חלקיו של משפט או הלכה אחת, ולעיתים יש גם "מעייפא" – האמצע.

אמר מר = אמר האדון. כאשר מצטיינים בגמרא קטע מתוך מקור תנאי אשר הובא מקודם, או מתוך המשנה שעוסקים בה, ולעיתים גם מדברי אמוראים, מקדימים בלשון כבוד יאמר מר... לאחר מציאת רבים של הנושא שחובא. בדרך כלל מצטיינים ומברכים בדרך זו עניינים שהיטיב לנושא ומכריזו שבדין, ותצריכס ברור נוסף (עניין בעיונים דף נב ד"ה "יהא נופא קשיאי").

תניא הפרוש המילולי הוא: שניה. פתיחה זו מציינים מובאה מתוך מקור תנאי מלבד המשנה. בדרך כלל מצוין הלשון "תניא" – מובאה מתוך ברייתא. המקורות הללו מצויינים בלשון "תניא" = שניה, בניגוד לציונה של המשנה "תני" = שנינו, למדנו. לאמור: המשנה היא דבר שכולנו למדנו, ואילו הברייתא שניה היא על ידי אנשים מועטים, ולא זכתה להיות ידועה ברבים (רבי שרייא נאון).

החיים

תנא חכם מתקופת המשנה. חלק מן התנאים נזכרים במשנה עצמה, וחלקם בשאר מקורות בתקופת זו. תקופת התנאים לא הסתיימה בבת אחת והיא דור בניינים של החכמים שחיו בתקופת חתימתה של המשנה. בתקופת האמוראים קבל המונח "תנאי" גם משמעות אחרת – אדם הבקי במקורות ומקופת המשנה, ואשר בדרך כלל אינו שייך לשורות החכמים.

עיונים

ואי בעית אימא וילוף מבריייתו של עולם לכאורה הסבר מספק מכל הצדדים ולא היה צורך בתוספת הוכחה. אך לא כן הוא, כי קיימת מחלוקת (בפרק ב במסכת זו) אם אמנם כוונת הכתוב "והדרת ב... ובשכבך ובקומך" היא באמת לקריאת שמע במיוחד, או לדיבר תורה בכלל. ואולם, אם חזיקו בשיטה השניה, שוב אי אפשר להסתמך על ההוכחה מיובשכבך ובקומך, ומשום כך הובא הסבר שני, שבכל אופן יש להקדים את הערב לבוקר (פני ייחושע).

דכפרה לא מעכבא כי בפסוקים הקודמים מוזכרים בין האסורים בתרומה גם "צדוע" (הי' שם כ"ב, ד) הצריכים להביא קרבן לטהרתם. ובפסוקים ניתן גם כעין הסבר משום מה יחזרו לבחן. אי שאתי טהור למוי, לאכול לתרומה – "כי לחמו הם", ומאחר שהיו תלויים באכילתה, לא החזירו עליו (ספורט).

משעה שקדש היום בערבי שבתות — היינו צין השמשות, ספק יוס ספק לילה, וכיון לספק הוא — קדש היום מספק. משעה שהכהנים טובלים — היינו קודש צין השמשות, כדי שיהא להם קודש צין השמשות הערב שמש. והכי אמרינן צ"גמה מלוקין" (להל, ב). זמן הטבילה קודש צין השמשות מעט. והלא כהנים מבעוד יום הם מבעוד יום — רבי יהודה לטעמיה, דלמר צ"גמה מלוקין": צין השמשות, כדי מהלך חצי מיל קודש לאם הכובצים קרוב צין השמשות, והיו ספק. הלך טבילה למקמי הכי — מבעוד יום הוא, ולאו זמן שכיבה הוא. ולקמן מפרש מאי לאכד ליה רבי מאיר. נכנסין להסב — אית דלמרי: צימות החול, ואית דלמרי: בשבתות. מכל מקום מאוחר הוא (לכולם). והי מינייהו מאוחר — (לכולם) דעני לא דכהן הכי נדסינן: אי סלקא דעתך דעני קודש, רבי חנינא היינו רבי אליעזר — צין השמשות דרבי יהודה מהלך חצי מיל לפני לאם הכובצים, ודרבי יוסי כהרף עין לפני לאם הכובצים, ורבי מאיר כרבי יוסי סני ליה, וזי טביל מקמי הכי — סמוך למשכה הוא, וזמן שכיבה קריין ציה.

תוספות

ואי סלקא דעתך דעני קדים רבי חנינא היינו רבי אליעזר — ולא מצי למימר דעני קדים לקדוש היום, או קדוש היום קדים לשעורא דעני, דלא מסתברא לחלק כל כך בשעורי זמן שכיבה, דכל זמנים הללו אית ביה. אמר ליה ר' יהודה והלא כהנים מבעוד יום הם טובלים — תימא, תיקשי ליה לפשטיה, שהרי פלג המנחה מבעוד יום היא, והוא אומר (ברכות כו, א): מיד כשיעור פלג המנחה הוי זמן תפלת ערבית! ויש לומר: דלדידיה לא קשיא, דלא דריש "בשכבך ובקומך", אבל לרבנן דדרשי — קשיא, דאינו זמן שכיבה.

מכאן ששיטת חכמים היינו [וזה] בדיוק שיטת ר' מאיר, ומה היא אפוא המחלוקת ביניהם? אלא על כך יש לדחות את מה שאמרנו, ולומר כי שמע מינה [ולמד מנא] שעני הוא שעורא [שיעור] לחוד וכהן הוא שעורא [שיעור] לחוד. ואולם דברים אלה היו מבוססים רק על הנחה כי "עני" ו"בני אדם" זהים הם, ואפשר לדחות את המסקנה הזו, ולומר כי לא כן הוא, אלא עני וכהן חד שעורא [שיעור אחד] הוא, ודווקא "עני" ו"בני אדם" לאו חד שעורא [לא שיעור אחד] הוא, ודעת התנא בבבביתא וזה השיטת שאר התנאים, ורק ר' מאיר לבדו חולק עליהם.

אפשר אפוא להניח שעני וכהן הינם שיעור אחד, ושואלים: וכי עני וכהן חד שיעורא [שיעור אחד] הוא? ורמינא [ומשליכים, מראים סתירה] לשיטה זו ממה ששנינו בבבביתא אחרת, שבה הובאו שיטות אחרות בקביעת זמן קריאת שמע של ערבי: מאימתי מתחילין לקרות קריאת שמע בערבין — משעה שקדש היום בערבי שבתות, אלו דברי ר' אליעזר, שלדעתו יש להקדים את זמן הקריאה לשעת כניסת השבת. ר' יהושע אומר כשיטת משנתנו: משעה שהכהנים מטוהרים לאכול בתרומתן. ר' מאיר מביע גם הוא דעה, שאינה זהה לדעתו בתוספתא, ואומר שתחילת זמן קריאת שמע היא עוד לפני שנטהרו הכהנים, כלומר, משעה שהכהנים טובלין לאכול בתרומתן. אמר לו ר' יהודה: כיצד אפשר לקבוע קריאת שמע של ערבית עם טבילת הכהנים, והלא הכהנים מבעוד יום הם טובלים כדי שבהגיע הערב (שהוא תחילת היום הבא) יהיו כבר טוהרים, ואם כן כיצד אפשר לקרוא לזמן זה לילה? ר' חנינא אומר שהזמן הוא משעה שעני נכנס לאכול פתו במלח. ואילו ר' אחאי ואמרי לה [ויש אומרים] שהיה זה ר' אחא שאומר: משעה שרוב בני אדם נכנסים להסב בימות השבוע. עד כאן לשון הבבביתא, ולעניינא אי אמרת

אמר מר: אמר ליה רבי יהודה, ונהלא כהנים מבעוד יום הם טובלים". שפיר קאמר ליה רבי יהודה לרבי מאיר! — ורבי מאיר, הכי קאמר ליה: מי סברת דנאנא אביין השמשות דידך קא אמינא? אנא אביין השמשות דרבי יוסי קא אמינא. דאמר רבי יוסי: בין השמשות כהרף עין, זה נכנס וזה יוצא, ואי אפשר לעמוד עליו.

[אם אומר אתה] כי עני וכהן חד שעורא [שיעור אחד] הוא, אם כן שיטת ר' חנינא היינו [וזה] בדיוק שיטת ר' יהושע, ומאחר שמוכח שתי הדעות יחד, ברור כי שני שיעורים אלה אינם זהים! אלא לאו שמע מינה [האם לא תלמד מנא] כי שעורא [השיעור] של עני לחוד ושעורא [השיעור] של כהן לחוד, ומאחר שאין כל ערעור להוכיח זו הפעם, מסכימים: אכן שמע מינה [ולמד מנא]. ולאחר שהחלטנו כי שני שיעורים אלה שונים הם, ראוי לברר הי מינייהו [איזה מהם] מאוחר יותר? והתשובה היא כי מסתברא [מסתבר] לומר ששל "עני" מאוחר יותר. שכן אי אמרת [אם אומר אתה] כי של עני מוקדם יותר, הלא אי אפשר להקדים שיעור אחר לשיעורו של ר' יהושע, אלא אם כן מתווקים כשיטה שהלילה מתחיל עם השקיעה, ואז לכאורה שיטת ר' חנינא היינו [וזה] בדיוק שיטת ר' אליעזר. אלא לאו שמע מינה [האם לא תלמד מנא] כי שעורא [השיעור] של עני מאוחר יותר. ומעירים: אכן שמע מינה [ולמד מנא].

שנינו כי אמר מר [החכם] בבבביתא שזמן קריאת שמע של ערבית לשיטת ר' מאיר הוא משעה שטובלים הכהנים. ועל כך אמר ליה [לו] ר' יהודה לר' מאיר: והלא כהנים מבעוד יום הם טובלים! ומעירים: והלא שפיר קאמר ליה [יפה אמר לו] ר' יהודה לר' מאיר, ומה יענה על כך ר' מאיר? תשובת ר' מאיר קשורה במחלוקת יסודית בקביעת תחילת הלילה. לאחר השקיעה מתחילה שעת דמדומים, שאינה לא יום ולא לילה, וקיימה מחלוקת תנאים בקביעת שיעור המדויק של זמן מסופק זה הקרוי "בין השמשות". לדעת ר' יהודה (וגם לדעת ר' נחמיה, החולק עליו בפרטים) נמשך זמן זה שעה ארוכה לאחר שקיעת החמה. ואילו ר' יוסי סבור כי "בין השמשות" הוא קטע פחות של זמן, החל מיד לפני צאת הכוכבים, שהיא תחילת הלילה. ר' יהודה הקשה על ר' מאיר, שמאחר שהכהנים טובלים לפני בין השמשות, ועד ללילה עליהם לחכות עוד שעה ארוכה, הרי שהטבילה היא ביום ממש. על כך אומרים כי ר' מאיר הכי קאמר ליה [כך אמר לו] לר' יהודה: מי סברת דאנא [האם סבור אתה כי אני] על בין השמשות דידך קא אמינא [שליך]. כשישתך אומר אני את דבריי? אנא [אני] על בין השמשות של ר' יוסי קא אמינא [אמרת]. ולדעתו בין השמשות כהרף עין, זה, הלילה — נכנס, וזה, היום — יוצא, ואי אפשר לעמוד עליו מפני קטנותו, והשעה שהכהנים טובלים בה (לשיטה זו) הריהו ברגיעים הסמוכים לצאת הכוכבים שהוא הזמן הנחשב כבר כלילה.

מסורת הש"ס
ד. שבת לר"ב, נדה נגא.
גרסות
עני ובני אדם וכו'
בבבביתא: דבני אדם בערבי
שבתות היינו עניים.

החכם	פסק ההלכה	השיטה שביטוי ההלכה
ר' אליעזר	משעה שקדש היום בערבי שבתות	הלילה מתחיל עם השקיעה, ופירוש "ובא השמש" — ביאת אורו, תחילת שקיעת השמש.
ר' יהושע	משעה שהכהנים מטוהרים לאכול בתרומה	הלילה מתחיל מצאת הכוכבים, "ובא השמש" — ביאת שמשו, גמר שקיעת השמש.
ר' מאיר	משעה שהכהנים טובלים	כר' יהושע בהקדמת רגעים ספורים, של טבילת הכהנים.
ר' חנינא	משעה שעני נכנס לאכול פתו במלח	דחיה מוחלטת של הקשר בין השקיעה וקריאת שמע. זמן שכיבה נקבע רק לפי הרגלי בני אדם.
ר' אחא	משעה שרוב בני אדם נכנסים להסב	כר' חנינא. אולם זמן השכיבה נקבע על פי רוב בני אדם ולא דווקא העניים.

דעות החכמים שהובאו בבבביתא ומקורם הפנימי של פסקי ההלכה שלהם, לפי פירוש רב האי גאון.

המקור	החכם	השיטה	הסימן בגמרא
משנה	ר' אליעזר	כשהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן	כהן
בבבביתא	ר' מאיר	כשהעני נכנס לאכול פתו במלח	עני
תוספתא	ר' מאיר	משבני אדם נכנסים לאכול פתם בערבי שבתות	בני אדם
חכמים		משהכהנים זכאן לאכול בתרומתן	כהן

ההוכחה הראשונה היתה זיהוי עני ובני אדם, וממילא הכרחת חלוקה בין עני וכהן. הדחייה היתה הפרדה בין עני ובני אדם ולכן אפשר זיהוי עני וכהן.

עיונים

קביעת זמן קריאת שמע קביעת זמן הקריאה אשר כל הכהנים מנסים לתת בה סימנים שונים, מעוררת את השאלה: מפני מה לא השתמש אף אחד מהם בהגדרת זמן קריאת שמע על פי השעות (וכפי שניראה להלן) השתמש בשעות לצרכי מידדת הזמן. ועיקר הטעם: הרצון

להצמיד את זמן קריאת שמע לזמן קריאת שמע של רוב בני אדם, ואילו קביעת זמן על ידי שעות איננה גמישה עד כדי תיאום עם שעות ה"שכיבה" ה"קיימה" שבכל עת ועת.